

**КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ**

**На правах рукопису
УДК 72.01**

МАРДЕР
Абрам Павлович

**ПОНЯТІЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
ЕСТЕТИКИ АРХІТЕКТУРИ**

**18.00.01.— Теорія та історія архітектури,
реставрація пам'яток архітектури**

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора архітектури**

Київ 1996

Дв. 35.665

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у Науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури і містобудування (НДІТІАМ), м. Київ.

Офіційні опоненти:

дійсний член
Української Академії архітектури,
заслужений архітектор України,
доктор архітектури, професор
МОЙСЕЄНКО Зоя Василівна

член-кореспондент
Національної Академії наук України,
дійсний член
Української Академії архітектури,
доктор архітектури, професор
КРИЖИЦЬКИЙ Сергій Дмитрович

член-кореспондент
Української Академії архітектури,
доктор архітектури, професор
КРАВЕЦЬ Володимир Йосипович

Провідна установа:

КиївЗНДІЕП

Захист відбудеться *«24» жовтня* . 1996 року о 13 год.
на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 01.18.04 в Київському державному технічному університеті будівництва і архітектури (КДТУБА).
Адреса: 252037, м. Київ-37, Повітрофлотський проспект, 31, ауд. 319.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці КДТУБА.

Автореферат розіслано *«13» вересня* . 1996 року.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00759999 (5)

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат архітектури, доцент

В. О. ТИМОХІН

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Підвищення естетичного рівня архітектурного середовища стає все більш нагальною проблемою суспільства. Важливим чинником задоволення цієї потреби є теоретичне усвідомлення проблем естетики архітектури, розробка та уточнення її понятійного апарату. Між тим, незважаючи на велику кількість наукових праць та публікацій в цій галузі теорії архітектури, ще нема підстав вести мову про наявність більш-менш усталеної системи естетики архітектури. Навіть саме це словополучення, та й самі поняття "естетика" та "архітектура" не лише історично, але й водночас вживалися і вживаються в таких різних значеннях, що оперування ними без певних застережень ускладнює, а іноді робить взагалі неможливим обговорення питань, що пов'язані з цими поняттями.

Термін "естетика" а часу введення його в науковий обіг в середині XVIII ст. означав то науку про чуттєвість, то філософію художньої творчості, то науку про прекрасне, то теорію мистецтва. Але естетична свідомість і естетична потреба виникли в житті людства значно раніше, ніж мистецтво, і завжди відбивалися не тільки в художній творчості, а й в усіх формах суспільного буття та суспільної свідомості. Не менш розпливчастий та багатозначний зміст має поняття "архітектура", котре навіть в словниках тлумачиться як матеріальне середовище і діяльність щодо створення цього середовища, як один із видів мистецтва і як "мистецтво будувати", як структура будівель і як їх зовнішній вигляд. Але якщо поняття є індиферентними до цілей та задач суспільства, то суспільству не можуть бути байдужими поняття, оскільки саме те чи інше розуміння явища, що відбивається у поняттях, визначає ті вимоги, які висуваються до цього явища, та критерії його оцінки.

Загальною теоретичною основою розробки проблем естетики архітектури є роботи в теорії та практиці містобудування і архітектури Л.М.Авдотьїна, Ю.П.Бочарова, В.П.Дахна, В.Ю.Дурманова, М.М.Дьомїна, О.Е.Гутнова, В.П.Етенка, Ю.М.Євреїнова, В.І.Єжова, Г.С.Іноземцевої, Л.Б.Когана, В.В.Колеснікова, М.С.Коломїїця, О.І.Кузьмич, Г.І.Лаврика, І.Г.Лежави, В.Ф.Макухіна, Є.В.Мойсенко, Т.Ф.Панченко, В.С.Посацького, Ю.Г.Рєпіна, І.Д.Рєдїчкіна, А.М.Рудницького, В.В.Савченка, С.К.Саркібова, Є.А.Святченка, В.П.Уреньова, Т.В.Устенко, Г.Й.Фільварова, І.О.Фомїна, О.Я.Хор-

хота, Ю.Ф.Хохола, Г.М.Черкасова, Д.Н.Яблоновського, З.М.Ярґіної та багатьох інших українських і російських вчених. Таку ж роль підґрунтя власне естетичних досліджень відіграють роботи в історії архітектури та архітектурної спадщини Ю.С.Асєєва, М.Ф.Гуляницького, С.К.Кілессо, С.Д.Крижицького, О.В.Лесика, Г.Н.Логвина, П.І.Макушенка, І.Р.Могитича, Ю.П.Нельгівського, Л.В.Прибєги, В.П.Самойловича, С.А.Таранушенка, В.І.Тимофійєнка, О.Х.Халпахч'яна, В.В.Чепелика, П.Г.Юрченка та багатьох інших вчених і науковців, зокрема співробітників НДІ теорії та історії архітектури і містобудування.

За останні п'ятнадцять-двадцять років теорія архітектури поповнилася і значною кількістю наукових праць, безпосередньо пов'язаних з питаннями естетики архітектури. Загальні питання розглядаються в контексті широкого історико-теоретичного аналізу архітектури в цілому та окремих значних явищ, напрямків, етапів її розвитку, зокрема в роботах М.Й.Астаф'євої-Длугач, М.Г.Бархіна, Г.В.Ворисовського, А.В.Іконнікова, В.І.Локтева, О.В.Рябушина, В.І.Тасалова, С.О.Хан-Магомедова та ін. Роботи Ю.Г.Вожка, Ю.П.Волчка, А.В.Єфімова, Г.З.Каганова, А.І.Каплуна, Л.І.Кириллової, В.Й.Кравця, Ю.С.Лебєдєва, Г.А.Негає, О.Р.Раппалорта, І.І.Середюка, Н.І.Смоліної, Г.Ю.Сомова, О.О.Тіца, В.Л.Хайта, Ю.С.Ярєлова, В.Є.Ясієвича та ін. розвивають теоретичний та конкретно-ужитковий аспекти естетики архітектурної форми, а також окремі проблеми формотворення. В роботах Ю.А.Диховичного, Л.Г.Дмитрієва, О.В.Касилова, О.В.Кашенка, В.Є.Михайленка, О.Л.Підгорного, В.Г.Штолька висвітлюються важливі з точки зору естетики питання геометричного моделювання та конструювання сучасних архітектурних форм. Суттєвий вклад в теорію архітектури внесли роботи з теорії дизайну та технічної естетики (В.Л.Глазичев, К.М.Кантор, Ю.С.Сомов, Г.Б.Мінервін, М.М.Федоров), кваліметрії (Г.Г.Агальдов) та інших суміжних галузей.

Питання природи і сутності архітектури, проблеми архітектурної естетики широко висвітлюються в дослідженнях і есе Кр. Александера, З.Вегенана, Т.Булева, Р.Вальтерової, К.Гонзика, І.Груа, Б.Деві, К.Зігеля, М.Класанова, Г.Кокса, К.Лінча, К.Маґріца, М.Рагона, Г.Станішева, О.Сасармана, А.Уїттїка, А.Хофмана, Е.Шмунєка та ін.

В загальній естетиці наявні фундаментальні дослідження і широкого плану (С.С.Рольдентріхт, Л.Н.Столович та ін.), і такі,

що присвячені окремим категоріям і поняттям (М.П.Владимиров, В.П.Шестаков та ін). Значний внесок в розробку проблем естетики належить сучасним українським філософам - П.І.Гаврилюку, В.П.Іванову, А.С.Канарському, Л.Т.Левчук, В.І.Маєєні, О.І.Фортовій. Є цікаві спроби об'єднати окремі категорії та поняття в єдину систему (Ю.В.Борев, Л.А.Зеленов, М.С.Каган, М.І.Крюковський, В.П.Шестаков). Але й загальна естетика, на жаль, ще являє собою лише сукупність окремих понять, розробка яких, попри всю їх значущість, не може замінити хоча б елементарної, але системної уяви естетики в цілому.

Стосовно естетики архітектури становище ускладнюється тим, що архітектура в більшості праць із загальної естетики розглядається переважно як один з видів мистецтва. Функціональний і технічний аспекти архітектури беруться до уваги в найкращому разі тільки як умови створення художнього образу, в найгіршому - як обставини, що сковують архітектурну творчість на відміну від "вільної" творчості живописця, скульптора, композитора. Але естетичний аналіз споруд і комплексів як творів мистецтва не вичерпує естетичну сутність архітектури. Теорія архітектури не може подолати усталений стереотип отождолення естетичного і художнього. Мова про естетику архітектури постійно переходить на її художні якості, а будь-який сумнів щодо художньої сутності архітектури сприймається як заперечення естетичної цінності творів архітектури (будинків, споруд, їх комплексів), немовби естетичні якості та естетична цінність є притаманними тільки творам мистецтва, а не всьому об'єктивному світові.

Все це свідчить про **актуальність** системної розробки теоретичних питань природи і сутності архітектури, її понятійного і термінологічного апарату, визначення спільності та суттєвих відмінностей архітектури і мистецтва.

Дисертаційне дослідження базується на постулюванні уявлення про те, що архітектура - специфічне суспільне явище, пов'язане з мистецтвом, наукою, технікою, виробництвом, але не тотожне ані мистецтву, ані науці, ані техніці, ані виробництву. Відокремлення архітектурної діяльності як особливої форми практично-духовного освоєння світу, відмінного від художньої творчості, дозволяє глибше розкрити власну естетичну природу і сутність архітектури, зв'язок проблем теорії архітектури з проблемами сучасної архітектурно-будівельної практики.

Об'єкт дослідження - природа і сутність архітектури та їх віддзеркалення в суспільній свідомості та науково-методичній літературі.

Предмет дослідження - естетична сутність архітектури як специфічної форми людської діяльності та штучного середовища, понятійний апарат естетики архітектури.

Межі дослідження окреслені визначенням в темі дисертації понятійно-теоретичним аспектом проблем та його висвітленням в українській та російській науковій літературі переважно 1960-1990-х років. Естетичний аналіз реальних архітектурних об'єктів не передбачався і, як правило, в роботі відсутній. Посилання в тексті дисертації на іншомовну літературу даються лише на ті роботи, що виходили в перекладі на російську мову і завдяки тому увійшли у фаховий обіг серед широких кіл архітектурної громадськості.

Мета дослідження - розкрити естетичну природу і сутність архітектури, опрацювати на цій основі теоретико-методологічні принципи формування понятійного апарату естетики архітектури.

У відповідності з цією метою дослідження мало вирішити такі основні задачі:

- формулювання вихідних положень загальної естетики стосовно архітектури та архітектурної діяльності;
- визначення власної природи і сутності архітектури, а також її місця в об'єктивній естетичній реальності;
- визначення взаємозв'язку та суттєвої відмінності архітектури і мистецтва як видів естетичної діяльності;
- розкриття основних категорій та понять естетики стосовно архітектури;
- визначення можливості та обмежень кількісної оцінки естетичних якостей творів архітектури.

Методи дослідження: логіко-теоретичний понятійний аналіз, заснований на системних принципах; порівняння усталених понять із власною сутністю явищ, що визначаються цими поняттями; понятійно-категоріальний синтез теорії архітектури.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній обґрунтована необхідність понятійного розмежування архітектури і мистецтва як соціальних явищ; дається нове трактування архітектури в її зв'язку із природою та суспільством і, відповідно, уточнюється сфера естетики архітектури; зроблено спробу систематизації со-

новних понять естетики архітектури; сформульовані загальні уявлення про архітектурний образ, відмінний від художнього образу; систематизовані загальні принципи взаємо зв'язку архітектури і мистецтва.

Предметом захисту є:

- розуміння архітектури як форми суспільного буття людини на відміну від мистецтва як форми суспільної свідомості та пов'язане з таким розумінням сутнісне роз'єднання архітектурних форм і творів мистецтва;

- утвердження естетики архітектурних форм як естетики реального життя і пов'язане з таким утвердженням уявлення про красу будинків, споруд, їх комплексів як вираження і критерій їх функціональної досконалості;

- уявлення про архітектурний образ як об'єктно-суб'єктне відношення, що виникає в процесі сприйняття архітектурної форми і не існує поза таким сприйняттям;

- принципи і форми взаємозв'язку архітектури і мистецтва, окремих архітектурних форм та творів мистецтва, архітектурно-образного та художньо-образного впливу середовища на людину;

- уточнення та доповнення основних понять естетики архітектури в їх зв'язку із природою і сутністю архітектури, які впливають з вище названих принципів і уявлень.

Практична значущість роботи. Матеріали, положення, висновки роботи можуть бути використані для подальшого розвитку понятійного апарату теорії архітектури, для розробки критеріїв оцінки результатів проектної діяльності та практики забудови, для архітектурної освіти і опрацювання підручників і навчальних посібників, для розробки методологічних засад і методичних підвалин наукових досліджень в галузі теорії та історії архітектури.

Апробація та впровадження. Основні положення та результати дослідження протягом 1987-1995 рр. були опубліковані в більш як тридцяти наукових працях (див. додаток 2) загальним обсягом понад 75 др.арк., зокрема в книзі "Естетика архітектури" (1988 р.), та викладені автором в доповідях, повідомленнях і виступах на багатьох наукових і науково-практичних конференціях, семінарах, нарадах (див. додаток 3). Публікації викликали інтерес і нерідко слугували предметом обговорення в фаховій пресі.

Результати дослідження використані автором в науково-дослідних роботах КиївНДІТІ з аналізу сучасної практики архітектури

(1971-1976 рр.), керівництві курсовим та дипломним проектуванням на архітектурному факультеті КІВІ-КДТУБА (з 1990 р.), в курсі лекцій "Естетика архітектури" в КДТУБА (1994-1995 рр.).

Дисертація написана українською мовою і складається (див. додаток 1) із вступу, чотирьох глав, післямови, списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації становить 302 сторінки, в тому числі 21 графічна ілюстративна схема, що розміщені в тексті.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Термін "естетика" вживається в сучасній мові принаймні в трьох основних значеннях: по-перше, як певна галузь науки, по-друге, як сукупність естетичних властивостей будь-якого предмета або явища (наприклад, естетика забудови, естетика будинку тощо), по-третє, як локальна система поглядів (наприклад, естетика класицизму, естетика Т.Шевченка тощо). В роботі йдеться про перші два значення терміну - естетику архітектури як систему знань та естетику архітектурних форм, сукупність їх об'єктивних властивостей.

Перша глава роботи - **"Місце архітектури в естетичній реальності"** - пов'язана із естетикою як наукою (системою знань). В роботі зазначається, що в сучасному суспільстві об'єктивний світ постає перед людиною не лише як фізична, хімічна і т.ін. реальність, але й як естетична реальність - сукупність естетичних властивостей та відношень, яка впливає на духовне і матеріальне життя людини, на всю її поведінку в природі і суспільстві, надаючи їм особливого емоційного забарвлення. Все світ, все, що існує і відбувається в світі, може стати і стає об'єктом естетичних відношень. Специфічні риси цих відношень, що обумовлені відмінностями об'єктів, визначають різні області естетичного, насамперед естетичне в природі і естетичне в суспільстві. Аби уявити естетичну сутність архітектури, слід уявити її власні природу і сутність і визначити їй відповідне місце в естетичній реальності.

Архітектура визначається в роботі як єдність архітектурної діяльності та архітектурного середовища, процес пізнання та перетворення суспільством об'єктивного світу, в перебігу якого цілеспрямована діяльність людини (архітектурна діяльність) відоміньє природне середовище, приводить його у відповідність із ма-

теріальними та духовними потребами суспільства (олюднює) та споживає у вигляді штучного (архітектурного) середовища.

Архітектурна діяльність, що охоплює весь процес перетворення середовища від його пізнання через видоаміну до споживання і є рушійною силою цього процесу, являє собою розгалужену систему багатьох видів людської діяльності і містить в собі: архітектурну науку - систему знань про архітектуру; архітектурне проектування - генерацію архітектурного задуму та фіксацію його в умовно-знаковій системі (проекті); будівництво - речовинне втілення архітектурного задуму (проекту); експлуатацію - використання будівель (споруд) та їх комплексів для здійснення процесів життєдіяльності людини; архітектурну освіту та виховання - виробництво та відтворення суб'єкта архітектурної діяльності.

В дисертації стверджується, що архітектура як процес є однією з вищих форм саморозвитку, самоорганізації природи. Вона входить до системи суспільних відносин як об'єктивна умова існування людини, тобто являє собою одну з форм її суспільного буття. Як система предметно-просторових форм і діяльність щодо їх виробництва та відтворення архітектура належить до продуктивних сил суспільства і в цій своїй якості значною мірою визначає виробничі відносини, що складаються в суспільстві, визначає сам розвиток суспільства.

Естетика архітектури є наукою про естетичні відношення людини до архітектурного середовища, системою знань про естетичну реальність, естетичні відношення та естетичну свідомість в їх зв'язку із архітектурою як процесом пізнання, перетворення та функціонування матеріального середовища життєдіяльності людини. Естетика архітектури віддаєркалює закономірності предметів, властивостей, відношень об'єктивного світу в системі понять та категорій. Стосовно архітектури слід виділяти п'ять основних категорій: естетичне, гармонія, краса, прекрасне і потворне.

Краса архітектурної форми - це соціальна, структурна, речовинна гармонія просторової організації функціональних процесів життєдіяльності людини (або їх окремих етапів і елементів), що чуттєво сприймається і усвідомлюється людиною та особливим чином впливає на її психіку та емоційний стан. Поняття "краса" конкретизується двома полярними поняттями - "прекрасне" і "потворне". Якщо якийсь об'єкт як предмет естетичної оцінки не є гармонійним, він взагалі не являє собою естетичної цінності, тобто не

може бути ані прекрасним, ані потворним. Досконалість, гармонія об'єкта, що арозумілі людині, є корисними для неї, відповідають її ідеалам, сприймаються нею як прекрасне. Досконалість об'єкта, що нерозуміла людині, загрожує їй, несумісна з її ідеалами, сприймається нею як потворне.

В архітектурній діяльності виокремлюються три основні сфери естетичних відношень людини до дійсності, три основні форми ос-
воєння нею естетичної реальності: естетичне пізнання матеріального середовища; естетичне перетворення матеріального середовища (естетична творчість); естетичне сприйняття матеріального середовища.

Естетичне пізнання є специфічною формою відображення об'єктивного світу в суспільній свідомості. Результатом естетичного пізнання є естетичне знання (відображення естетичної реальності в предметній та логічній формі понять, категорій, законів) та естетична свідомість (відображення естетичної реальності в образах світу). Вищою формою естетичної свідомості є естетичний ідеал. Естетичне знання визначає вихідні світоглядні позиції естетичної творчості в архітектурі. Естетичний ідеал визначає критеріальні позиції творчості.

Естетичне перетворення матеріального середовища є творчою діяльністю, спрямованою на об'єктивацію естетичних потреб, або, у більш загальному плані, естетичного ідеалу суспільства. Основною складовою естетичного перетворення світу є архітектурна творчість. Як підкреслюється в роботі, архітектурна творчість не має будь-яких особливостей, властивостей, сторін або етапів, які можна було б виділити як власне естетичні. Мета творчості - створення матеріальної архітектурної форми, що її естетична цінність є лише однією з сторін її споживної вартості. Але формувати фізичну (речовинну) реальність матеріального світу не можна, не формуючи водночас реальність естетичну. Разом з тим і естетичну реальність не можна формувати інакше, ніж формуючи сам об'єктивний світ у його речовинній формі.

Естетичне сприйняття матеріального середовища є віддзеркаленням його у свідомості людини - споживача цього середовища. В цьому віддзеркаленні можна виокремити п'ять рівнів: фізіологічний, психофізіологічний, психологічний, емоційний та естетичний. Естетичне сприйняття архітектурного середовища, як і всі нижчі рівні сприйняття, відбувається в перебігу якихось функціональних

процесів життєдіяльності людини, які не лише не зводяться до самого естетичного сприйняття, але й часто-густо суттєво відрізняються від нього. Вищою формою естетичного сприйняття архітектурного середовища слід вважати таке, внаслідок якого людина отримує естетичну насолоду не від самого сприйняття, а від участі в процесі, обов'язковим компонентом та умовою якого є середовище, що сприймається людиною.

Друга глава роботи - "Естетика архітектурної форми" - присвячена естетиці архітектури як сукупності естетичних властивостей середовища, котрі є джерелом естетичних переживань та об'єктом естетичної оцінки. Естетика архітектурного середовища (архітектурної форми) розглядається в роботі як естетика реального світу, естетика речей (предметів), котрі існують поза свідомістю людини і незалежно від цієї свідомості. Вона розкривається як у власних сутнісних рисах архітектурних форм, так і в зовнішніх чинниках їх сприйняття та оцінки.

Стосовно архітектури, містобудування, дизайну термін "середовище" належить розуміти як скорочення поняття "матеріальне середовище життєдіяльності людини", тобто як сукупність усіх речовинних, енергетичних та інформаційних предметів, властивостей, відношень, що входять до даного процесу, охоплені процесом та впливають на його перебіг. Процес і його матеріальне (таке, що існує об'єктивно) середовище являють собою дві сторони життєдіяльності людини, єдність яких полягає насамперед в тому, що вони не існують окремо одна від одної.

В оточуючому людину матеріальному світі та в системі суспільних відносин не існує ані житлового, ані виробничого середовища, як не існує середовища фізичного або соціального. Існують лише системи реалій - геосфери, атмосфери, гідросфери, природних і штучних предметів, правових актів тощо, які впливають на органи чуттів і свідомість людини. Поняття середовища абстрагуються з цих конкретних реалій і визначається в контексті інших понять залежно від принципа конструювання середовищної системи (функціональний, просторовий та ін.) та рівня процесу (середовище міста, середовище комплексу, середовище будинку і т.ін.). Архітектурне середовище - невіддільна частина штучного предметно-просторового середовища процесів життєдіяльності людини, сукупність предметно-просторових форм, що їх бачить або якимось інакше чуттєво сприймає людина за нормального перебігу процесів.

Архітектурна форма - фізично або розумово виокремлена частина архітектурного середовища, що організує більш-менш закінчений функціональний процес чи окрему операцію.

Взаємо зв'язок архітектурної форми з процесом, який вона організує, слід розглядати на трьох рівнях: предметному (форма і зміст), просторовому (форма і функція), речовинному (структура і функція). Форма і зміст є взаємно рівнозначними і характеризуються відношеннями кореляції. У відношеннях форми і функції функція первинна (визначальна), а форма вторинна (визначена). У відношеннях структури і функції структура первинна (визначальна), а функція вторинна (визначена).

Розглядаючи архітектуру як процес пізнання об'єктивного світу, можна умовно виокремити три групи архітектурних форм: "живу" архітектуру, що являє собою результат дійсного знання; пам'ятки архітектури - "жива" архітектура минулої доби, яка втратила свою функціональну змістовність; квазіархітектурні форми, що являють собою результат хибного або застарілого знання.

Глобальність процесу пізнання та перетворення матеріального середовища життєдіяльності людини, необхідність забезпечити штучним середовищем насамперед біологічну сутність людини визначають загальнолюдський характер архітектури. Разом з тим в цьому загальнолюдському характері з необхідністю позначаються, з одного боку, риси етносу (народності, національності), а з іншого - соціуму (суспільства, страт, класів). Соціальне проявляється у формі ідеології в архітектурі, етнічне - у формі взаємозв'язку традицій та новаторства, національного та інтернаціонального.

Ідеологія архітектури знаходить вияв у цілеспрямованому втіленні ідеологічних настанов у реальні форми суспільного буття та впливає на свідомість людини самим перетворенням матеріального середовища її існування. Ідеологія в архітектурі конкретизується поняттями ідейності, класовості, партійності тощо, які виступають як настанови, що задають мету естетичної діяльності та критерії естетичної оцінки.

Розвиток архітектури визначається взаємодією традицій та новаторства. Провідну роль в цій взаємодії має відігравати новаторство, оскільки інновації (оновлення) в архітектурі - це реакція її складної саморегульованої системи на ті зміни, які виникають з плином часу в самій архітектурі та поза нею. Без постійного оновлення архітектура взагалі не могла б виконувати свою

соціально місію. В дисертації обґрунтовується твердження, що в кожний даний момент розвитку того чи іншого народу риси та особливості національного слід шукати не тільки і навіть не стільки в тому, що пов'язує цей народ з його власним минулим, скільки в тому, що саме сьогодні вирізняє його серед інших народів. Нове в архітектурі з'являється як національне. Чим доцільніша, чим досконаліша архітектурна форма, тим більше вона національна. Якщо це нове підносить світову архітектуру на більш високий щабель, воно більш-менш швидко засвоюється іншими народами, втрачає свою національну специфіку і стає інтернаціональним.

В роботі досліджується сутність архітектурної композиції, її місце і роль в організації предметно-просторового середовища. Робиться висновок, що просторова організація будь-яких штучних форм (будинків, інженерних споруд, устаткування) може здійснюватися на трьох якісних рівнях: технічна конструкція, технологічна компоновка, архітектурна композиція. Архітектурна композиція є вищою формою речовинної організованості процесів життєдіяльності людини. Засоби та прийоми архітектурної композиції являють собою пізнані об'єктивні закономірності процесів і відповідної їм просторової організації, що матеріалізується в речовинній архітектурній формі з урахуванням пізнаних об'єктивних закономірностей сприйняття людиною оточуючого світу. Архітектурна композиція набуває певної естетичної цінності тоді, коли засоби та прийоми композиції стають насамперед засобами функціональної організації системи "процес - середовище", потім - закономірностями просторової організації цієї системи і лише після цього та саме через це - засобами естетичної виразності архітектурної форми.

Архітектурна форма як результат архітектурної композиції втілює в собі два суттєво відмінних різновиди композиції: композиція як речовинна система (тіло) та композиція як абстрактна система (твір). З огляду на ці відмінності в дисертації обґрунтовується розведення понять "тектоніка" і "архітектоніка", які подекуди в літературі вживаються як синоніми, та уточнюється зміст цих понять. Тектоніка - це конструктивно-просторова структура тіла, будова споруди, реальний взаємозв'язок конструкцій, що визначає цілісність архітектурної форми як речовинного утворення. Архітектоніка - основний принцип будови твору, ідеальний взаємозв'язок її складових елементів, що визначає цілісність архітектурної форми саме як твору. В своїх тектонічних принципах

композиція поєднує архітектурну форму з іншими природними і штучними формами, що мають масу і певні фізичні характеристики (гірські хребти, тварини, рослини, космічні кораблі, сонячна система тощо). В своїх архітектонічних принципах композиція поєднує архітектурну форму з будь-якою матеріальною чи розумовою формою, але тільки штучного походження, тобто цілеспрямовано створеною ("побудованою", структурованою) як от, скажімо, верстат, автомобіль, роман, симфонія, картина, доповідь тощо.

Зв'язок естетичних потреб суспільства з його естетичним ідеалом в архітектурній композиції проявляється через стиль, канон і моду. Канон і мода за своєю сутністю протистоять стилю як історично усталеній стійкій спільності засобів та прийомів формоутворення. Канон, закріплюючи певні елементи стилю, заперечує його історичний розвиток. Мода заважає становленню стилю, не дозволяє йому викристалізуватися в досконалому вигляді. Канон і мода - дві сторони одного антиісторичного явища - підміни природного стилеутворення штучним стиленаслідуванням.

Краса архітектурної форми, стверджується в дисертації, є складовою її функціонального змісту, результатом і критерієм функціональної досконалості. Краса - це одночасно і засіб, і результат створення таких форм предметного світу, які роблять саму життєдіяльність людини в усіх її проявах джерелом духовного збагачення та емоційної насолоди.

В роботі розглянуті питання естетичної оцінки архітектурної форми. Зазначається, що в процесі естетичного сприйняття архітектурної форми задовольняються естетичні потреби людини (насолодження красою) та формується естетична оцінка об'єкта сприйняття - будинків, споруд, комплексів. Естетична оцінка суб'єктивна і залежить від багатьох зовнішніх щодо архітектурної форми чинників. Разом з тим оцінка форми кожним індивідумом є водночас оцінка загальнолюдська та соціальна. В роботі наголошується, що в естетичній оцінці всі форми та властивості матеріального світу в його якісному розмаїтті зводяться до однієї об'єктно-суб'єктної якості - краси. Краса предмета абстрагується з його конкретно-чуттєвої оболонки подібно до того, як абстрагується вартість того чи іншого предмета. За аналогією із вартістю красу предмета можна вважати його естетичною вартістю. Естетична вартість архітектурної форми, як і будь-якого іншого предмета (тіла), є здатність цієї форми здійснювати естетичний вплив на лю-

дину, викликати ту чи іншу глибину (силу, гостроту) людських емоцій: Естетична вартість залежить від естетичної самоцінності архітектурної форми і умов її естетичного сприйняття (чинник часу, чинник соціальної значущості, особистий чинник тощо) та обернено пропорційна насиченню естетичної реальності аналогічними формами. Кількісна естетична оцінка може здійснюватися на рівні загальної оцінки (подобається - не подобається, красиво - некрасиво), числового вираження ("красивіша у стільки-то разів"), вимірювання (в умовних одиницях краси). В сучасній практиці найбільш реальна оцінка на другому рівні, яка може здійснюватися у формі експертної оцінки з дотриманням певної системи процедур, які дозволяють перейти від конкретних характеристик споруди, що сприймаються чуттєво, до абстрактного (наприклад, у балах) вираження її естетичної вартості. Вимірювати красу предметів в строгому значенні поняття "вимірювання", тобто так само, як вимірюються їхні фізичні параметри, практично неможливо, але елементи такого вимірювання можуть використовуватися як засіб пізнання "законів краси".

Залучення до естетики математичних методів дослідження та оцінки естетичних цінностей - об'єктивно закономірний процес. Як і будь-яка інша наука, естетика стає наукою в міру використання нею математичних методів. Але як би не розвивався абстрактно-логічний та математичний апарат естетики як науки, людина не може відмовитися від такого могутнього інструменту пізнання та оцінки естетичної реальності, як система органів чуттів людини, від таких дієвих методів, як безпосереднє бачення та практичне опанування матеріального світу.

В третій главі - "Природа і сутність архітектурного образу" - зазначається, що поняття "архітектурний образ" принципово не може ототожнюватися з поняттями гносеологічного образу, наукового образу, художнього образу тощо. Воно окреслює сферу пізнавальної діяльності саме в межах архітектури, тобто в межах процесу формування та споживання предметно-просторового середовища.

Архітектурний образ є суб'єктивним за формою та об'єктивним за змістом. Суб'єктивність образу визначається його ідеальною формою як продукту мозку, як свідомості та особливостями суб'єкта сприйняття. Об'єктивність образу визначається існуючим поза свідомість об'єктом відображення. Образ розкривається в ціннісній (функція), якісній (різноманітність), кількісній, структур-

ній та семантичній характеристиках об'єкта. Як форма і результат віддзеркаленості об'єктивної реальності в свідомості людини образ завжди є "образ об'єкта", образ "чогось", більш або менш усвідомлене, більш або менш складне уявлення про "щось", що знаходиться поза свідомістю або в іншій площині свідомості. Тому неправомірно вести мову про образ як такий, образ сам по собі, не пов'язаний з якимось об'єктом відображення. Саме з об'єктом відображення пов'язується ґрунтовна відмінність архітектурного образу від образу художнього. Художній образ - це насамперед образ зовнішнього відносно твору мистецтва об'єктивного світу, архітектурний же образ - це передусім образ самого твору архітектури, який і складає зміст образу.

Архітектурний образ за своїм змістом має розглядатися в двох рівнях: образ архітектурної форми, тобто віддзеркалення в свідомості людини конкретних будинків, споруд, їх комплексів, і образ світу, тобто віддзеркалення просторових або часових фрагментів об'єктивної дійсності, яка пов'язана з цією формою. Скажімо, сприйняття старих вулиць Львова або окремих пам'яток архітектури формує не тільки образ самих цих форм, але й разом з ним і через нього також образ середньовічного міста, взагалі середньовіччя і, певною мірою, способу життя і мислення середньовічної людини.

Архітектурний образ не існує у свідомості як постійна сформована фіксація дійсності. Це не статична модель середовища, а його динамічне віддзеркалення протягом певного часу. Формою існування образу є сам процес відображення дійсності у свідомості людини - виробника та споживача архітектурного середовища. Цей процес започатковується у свідомості архітектора (випереджальне відображення світу, або потенціальний образ) та завершується у свідомості споживача, глядача (відображення реального світу, або актуальний образ). Потенціальний та актуальний образи утворюють два полюси процесуальної структури архітектурного образу. Становлення цих полюсів симетрично в часі відносно акта безпосереднього сприйняття реальної архітектурної форми. Між двома цими формами буття архітектурного образу (потенціальній та актуальній) існує розрив його ідеального буття, втілення його у речовинні елементи архітектурної форми (носія образу). В самій архітектурній формі немає і не може бути образу. Потенціальний образ, втілюючись у споруду, згасає в ній, анімається її об'єктив-

ними властивостями і знову відроджується у свідомості людини як образ актуальний.

Перетворення потенціального образу на актуальний, як і будь-яка передача інформації, неминуче супроводжується завадами (шумами), зокрема під час переходу від образу-ідеї до проекту, від проекту до споруди, під час сприйняття будинку (споруди). Ці завади ведуть до втрати інформації і, як наслідок, до викривлення архітектурного образу. Якщо додати до цього індивідуальні особливості сприйняття, можна зробити висновок, що актуальний образ ніколи не може бути абсолютно тотожним образу потенціальному.

У зв'язку з розвитком масового будівництва на основі типових проектів склалося уявлення про втрату образності будинків і споруд внаслідок їх численного повторення (тиражування). Автор доходить висновку, що повторення (тиражування) будівель не зменшує обсяг інформації, яка міститься в їхньому образі, отже не змінює його характеристики, в тому числі й естетичні. Проблема так званого тиражування образу полягає не у повторенні будівель, а в повторенні архітектурної ідеї, не в типі будинку, а в стереотипі мислення. Разом з тим, незалежно від естетичної цінності образу тієї чи іншої повторюваної будівлі, тиражування її в забудові збіднює образ самої забудови в цілому.

Інформаційний характер архітектурного образу як процесу пов'язаний з уявленням про мову архітектури. В роботі розрізняються три аспекти поняття "мова архітектури": мова архітектурної науки, мова архітектурного зображення та мова архітектурних форм. З естетикою архітектури пов'язаний лише третій аспект - мова архітектурних форм, або архітектурна виразність будинків (споруд), комплексів, містобудівних утворень.

Основа виразності архітектурної форми складають об'єктивні речовинні (матеріал), просторові (форма) та предметні (процес) характеристики будинку, споруди, комплексу. Архітектурний образ є перш за все образ споруди, що призначена для певного соціального процесу. В подальшому в міру виразності конкретної споруди її образ набуває все більшої абстрактності, підіймаючись до логіко-теоретичного та емоціонально-асоціативного узагальнення, переростаючи в образ світу. Досконала архітектурна форма несе на собі відбиток природних та соціальних умов її створення та функціонування, які виявляються в її образі. Така досконала форма може виразити все багатство об'єктивного світу через саму себе,

засобами вираженості самої архітектури, не вдаючись до художніх та інших засобів вираженості. В той же час, підкреслюється в дисертації, архітектурні форми не мають мови в строгому значенні цього поняття. Стосовно архітектурної вираженості поняття "мова архітектури" є лише метафора. Звичайно, архітектурна форма як носій певної інформації "розмовляє" із споживачем, але не словом, а ділом, самим фактом свого існування як об'єктивної реальності, своєю роллю у суспільному бутті людини, тобто мовою реального життя.

Результати дослідження і висновки, що викладені в перших трьох главах, є підставою для розгляду в четвертій главі - "Архітектура і мистецтво" - загальних понятійних проблем взаємозв'язку цих двох форм естетичного освоєння світу.

В сучасній буденній та фаховій свідомості склався стереотип розуміння архітектури як одного з видів мистецтва, як особливої галузі художньої творчості. Цей стереотип має гносеологічне коріння, являючи собою результат змішання абстракцій з конкретними формами, із яких вони вилучені. Адже в об'єктивному світі не існує в будь-якому чуттєвому вигляді ані архітектури, ані мистецтва, існують лише об'єктивні реалії - будівлі і споруди, картини і симфонії, апарати праці і меблі тощо. Ці речі, що існують реально, можуть за одними своїми властивостями належати до явища, що визначається абстрактним поняттям "архітектура", за іншими - до явищ, що визначаються абстрактними поняттями "мистецтво" або "побут" тощо. Тому архітектуру і мистецтво слід віставляти не на рівні окремих реальних творів, а на рівні явищ в цілому за суттєвими ознаками їх якісної визначеності.

На рівні явища, як поняття архітектура і мистецтво суттєво відмінні. Мистецтво є формою суспільної свідомості. Твори мистецтва віддзеркалюють світ в художніх образах і саме художній образ визначає їх споживчу вартість. Речовинний субстрат твору мистецтва є лише засобом включення образу у суспільну свідомість. Архітектура ж є формою суспільного буття. Твір архітектури - це частина об'єктивного світу, його споживчу вартість становить саме речовинний субстрат, а образ послуговує засобом включення архітектурної форми в предметний світ. Таким чином, те, що в мистецтві є засобом, в архітектурі є основним продуктом, і навпаки - основний продукт художньої діяльності є лише засобом діяльності архітектурної.

Аби певною мірою зняти ці понятійні відмінності, архітектуру часто відносять до так званих "біфункціональних мистецтв", що їх твори задовольняють не лише художні, але й практичні потреби людини. Та саме поняття "біфункціональне мистецтво", як показано в дисертації, недостатньо опрацьоване і не досить коректне. По-перше, все мистецтво є поліфункціональним, йому притаманні естетична, комунікативна, семіотична, освітня, виховна та інші функції. По-друге, всі мистецтва являють собою художню форму більш широкої суто практичної (понахудожньої) діяльності. Досить назвати ілюстрації до анатомічного атласу, учбові зображення машин та механізмів або ж малюнки до шкільного підручника, які можна було б найменувати (за аналогією з літературою) науковим, технічним, педагогічним живописом та графікою. Це стосується всіх без винятку видів мистецтва. Інакше кажучи, кожна конкретна галузь художньої творчості є частиною більш широкої галузі практичної діяльності людини і, з іншого боку, немає такої галузі практичної діяльності людини, в якій не можна було б виділити існуючу або потенційно можливу художню галузь. Тому мова повинна йти не про біфункціональні мистецтва, а про мистецтво, тобто - творчість в сфері суспільної свідомості, та не-мистецтво, тобто творчість в сфері суспільного буття, незалежно від конкретних форм цих видів творчості.

Абстрактні поняття "архітектура" та "мистецтво", що стосуються цих явищ загалом, визначають пересічні множини предметів, властивостей, відношень, частина котрих належить водночас як до множини "архітектура", так і до множини "мистецтво". Ділянка перетинання цих двох множин є особливою ділянкою, особливим зрізом архітектури - цариною художньої архітектури.

Уживане і обґрунтоване в роботі поняття "художня архітектура", по-перше, цілком без будь-яких застережень відноситься до поняття "мистецтво" як до родового подібно до того, як без будь-яких застережень відноситься до поняття "мистецтво" художня література; по-друге, розкриває художню образність будинків і споруд як особливу форму їх існування подібно до того, як в художній літературі набуває особливої форми існування природна мова; по-третє, вказує на те, що ця особлива форма охоплює не всю архітектуру, а лише частину її подібно до того, як художня література охоплює тільки частину літератури як більш широкого явища - писемності. Художня архітектура - один із видів мистецтва, спе-

цифічна форма віддзеркалення об'єктивного світу в художніх образах будинків, споруд та комплексів. Це не якісний рівень архітектури чи будівництва, а особливе соціокультурне явище. Так само, як художня література є особливою формою літератури, що не замінює і не відміння всіх інших її форм (наукової, технічної, епістолярної тощо), а художнє телебачення не замінює телебачення як засіб комунікації, художня архітектура не замінює і не може замінити архітектуру як просторову організацію соціальних процесів, а художня творчість не замінює і не може замінити творчість архітектурну.

Художній образ може бути притаманним усім без винятку будинкам та спорудам. З іншого боку, всі без винятку будинки та споруди можуть бути повноцінними творами архітектури, не маючи художнього образу, не відносячись до творів мистецтва.

Будинок (споруда) або комплекс будинків і споруд можуть бути носіями художнього образу, тобто виступати як твір мистецтва, або внаслідок поставленої суспільством чи самим архітектором спеціальної задачі (сакральні споруди, репрезентативні споруди, споруди, що пов'язані із духовним життям та культурою суспільства, будинки та комплекси виховання і освіти тощо), або внаслідок іманентного виникнення художнього образу в перебігу вирішення суто архітектурних задач (необхідність підсилення інформативності архітектурного образу, задоволення потреби упізнавати споруду, самовираження автора, вираження його суб'єктивного світосприйняття та ін.). Найбільш характерним для будинків (споруд) є художнє вираження абстрактних загальнолюдських (гуманізм, життєствердження, урочистість, скорбота тощо) та соціальних (репрезентативність, народність тощо) уявлень, історико-культурних, етнічних, етичних, естетичних цінностей. В своїй художній виразності образ архітектурної форми не повинен нав'язувати глядачеві жодних почуттів, окрім тих, котрі пов'язані із сприйняттям самої архітектурної форми. Така нейтральність художнього образу архітектурної форми разом із тим розкриває глядачеві широкий діапазон естетичних переживань, що засновані на культурно-історичних асоціаціях та ставленні до соціальних процесів, що відбуваються.

Будівлі (споруди) можуть мати також і художню зображальність, повторюючи матеріальні форми живої та неживої природи (будинок-квітка, будинок-корабель, будинок-вітрило, будинок-слон тощо). Найбільш чітко художня зображальність будівлі (споруди)

проявляється в тих випадках, коли вони повторюють, "рефранують" або пародіюють іншу споруду. В своїй художній зображальності будівля (споруда) набуває додаткової предметної сутності твору образотворчого мистецтва.

В дисертації розглядається взаємо зв'язок архітектури і мистецтва на трьох рівнях: на рівні явищ в цілому; на рівні конкретних архітектурних форм та творів мистецтва в їх речовинній реальності; на рівні віддзеркалення цих форм та творів у суспільній та індивідуальній свідомості. На рівні явищ в цілому взаємо зв'язок архітектури та мистецтва реалізується лише у формі їх взаємовпливу, котрий зумовлюється належністю архітектури та мистецтва до загальної людської культури та їх спільністю як видів естетичної діяльності. Найбільшою мірою історично утвердився взаємовплив архітектури та образотворчого мистецтва, однак цей взаємовплив характерний також для зв'язку архітектури з театром, літературою, кіно та ін. На рівні речовинної сутності архітектурної форми та твору мистецтва їхній взаємо зв'язок реалізується у формі взаємодії, яка характеризується трьома типами відношень: архітектурна форма слугує середовищем функціонування твору мистецтва; архітектурна форма співіснує в просторі з творами мистецтва; архітектурна форма взаємодіє з твором мистецтва як єдиний об'єкт естетичного сприйняття. На рівні віддзеркалення архітектурних форм та творів мистецтва у свідомості людини взаємо зв'язок архітектури та мистецтва реалізується у формі взаємопроникнення їх образних характеристик. За ступенем взаємопроникнення образів творів архітектури та одного або декількох видів мистецтва слід розрізняти: конгломеративний рівень (конгломерат); ансамблевий рівень (ансамбль); симбіотичний рівень (симбіоз); синтетичний рівень (синтез).

Синтетичний рівень, або синтез мистецтв в архітектурі, - це не будь-який взаємо зв'язок архітектурних і художніх форм, а особливий тип взаємопроникнення образів творів художньої архітектури та одного або кількох видів мистецтва, за якого самі ці твори втрачають видову визначеність і набувають нової цінності, такої, що відмінна від цінності окремих видів мистецтва і не може зводитись до їх власної цінності. Синтез мистецтв в архітектурі є специфічна форма віддзеркалення дійсності в художніх образах, особливий самостійний вид монументального мистецтва.

ГОЛОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ РОБОТИ

Дослідження природи і сутності архітектури, її відношень з мистецтвом, понятійного апарату загальної естетики та естетики архітектури дозволили сформулювати низку положень, що мають принципове значення для розуміння проблем естетики архітектури і адатні відіграти роль певних постулатів теорії архітектури. Ці положення, які значною мірою висвітлені вище, можна об'єднати в чотири основні групи.

1. Природа і сутність архітектури.

- Розуміння і визначення архітектури як форми просторової самоорганізації матерії, форми суспільного буття людини, необхідної умови її реального біологічного та соціального життя на відміну від мистецтва як форми суспільної свідомості, форми віддзеркалення життя.

- Пов'язане з таким розумінням понятійне "розведення" архітектури і мистецтва як соціальних явищ одного рівня, жодне з яких не може розглядатися як частина другого або як таке, що відноситься до другого, як вид до роду.

- Твердження, що реальні будинки, споруди, їх комплекси можуть визначатися і як твори архітектури, і як твори мистецтва, але поняття "твір архітектури" і "твір мистецтва" не синонімічні. Ці поняття фіксують різні якості реально існуючих будинків, споруд, комплексів, їх належність до різних соціальних явищ. Будинки, споруди, комплекси можуть бути художніми творами, але можуть і не бути ними, будучи повноцінними високоякісними творами архітектури.

- В світлі вищезазначених положень в роботі уточнюється зміст деяких понять теорії архітектури, зокрема таких загальних понять, як архітектура, архітектурна форма, архітектурне середовище, архітектурний образ та інших.

2. Естетика архітектурних форм.

- Розуміння естетики архітектурних форм як естетики реального життя. Краса будинків (споруд) за своєю природою і сутністю тягнє не до краси творів мистецтва (художнього відтворення життя), а до краси нерукотворних форм природи. Вона являє собою вираження сутнісної досконалості, функціонально-просторової доцільності і гармонії будинків і споруд.

- Утвердження провідної ролі естетики архітектурних форм як знаряддя досягнення доцільності штучного предметно-просторового середовища в його функціональних характеристиках. Оскільки світ архітектурних форм створюється не в спонтанному їх саморозвитку, а в перебігу цілеспрямованого перетворення людиною свого природного оточення, краса архітектурних форм - не пасивний наслідок їх сутнісної досконалості, а засіб пізнання цієї досконалості, пізнання неясної "мірки виду", критерій наближення до цієї мірки, а відтак і критерій самої функціональної досконалості форми.

- Уявлення про те, що зведення ідеології в архітектурі до естетичної виразності архітектурної форми, а тим більше до художньої образності будинків і споруд знижує ідеологічну роль архітектури. Ідеологічна роль архітектури не в художньому і навіть не в естетичному впливі архітектурних форм на людину, а у функціональній сутності будинків, споруд, комплексів, не у віддзеркаленні світоглядних (ідеологічних) настанов, а в реалізації цих настанов, втіленні їх у середовищі життєдіяльності людини.

- Розуміння архітектурної композиції не як художнього явища, а як вищої форми просторової організації соціальних (функціональних) процесів. В ланцюжку "технічне конструювання - технологічна компоновка - архітектурна композиція", що являє собою послідовні етапи будь-якого формоутворення, архітектурна композиція, що містить в собі і конструювання, і компоновку, формує предметно-просторове середовище з урахуванням всієї повноти біосоціальної сутності людини, з урахуванням її соціальних, в тому числі і естетичних, потреб.

- Розведення понять "тектоніка" і "архітектоніка" як таких, що належать до різних понятійних систем. Поняття "тектоніка" визначає конкретну (фізичну) сутність просторових форм і пов'язує архітектурну форму з усіма природними і штучними формами, які мають масу (тілами). Поняття "архітектоніка" визначає абстрактну (системно-структурну) сутність просторових форм і пов'язує архітектурну форму з усіма штучними цілеспрямовано структурованими формами (творами).

3. Архітектура і мистецтво.

- Понятійне виділення "художньої архітектури" як специфічної галузі художнього відображення дійсності, матеріалом якого слугують саме архітектурні форми будинків, споруд, комплексів. Художня архітектура відноситься до архітектури, як художня літе-

ратура до літератури (писемності) в цілому, художнє телебачення - до телебачення як засоба комунікації і т.д. Подібно до художньої літератури, художнього телебачення, художньої фотографії тощо, художня архітектура - не вища, а особлива форма архітектури, за якої матеріально-речовинний субстрат твору значною мірою втрачає своє функціональне значення і є тільки носієм художнього образу.

- Утвердження необхідності розглядати взаємоав'язок архітектури і мистецтва на трьох понятійних рівнях. На рівні явищ в цілому цей взаємоав'язок реалізується у формі взаємовпливу. На рівні окремих творів відбувається їх взаємодія як самостійних форм об'єктивної реальності. На рівні образного впливу (сприйняття) творів архітектури і мистецтва можливе взаємопроникнення та взаємозлиття архітектурного і художнього образу. Вищою формою такого взаємозлиття є синтез мистецтв в архітектурі.

- Заперечення традиційного уявлення про синтез архітектури та мистецтва як будь-якого сполучення їх творів. Синтез мистецтв в архітектурі є специфічною формою віддаєркалення дійсності в художніх образах, особливим самостійним видом монументального мистецтва.

4. Загальні питання естетики.

- Утвердження поняття "потворне" як однієї з основних категорій естетики нарівні з "прекрасним". Розуміння "прекрасного" і "потворного" як двох полюсів краси, як прояву об'єктивно прияманної предметам (явищам) досконалості їх якісної визначеності (гармонії) в її позитивному (прекрасне) або негативному (потворне) відношенні до родової сутності і соціальних, зокрема естетичних, ідеалів людини, людських спільностей, людства в цілому.

- Введення поняття "естетична вартість" для позначення суспільної значущості краси предметів і явищ у їх взаємодії між собою, а також між ними та людиною, що їх сприймає. Естетична вартість предметів відрізняється від їхньої естетичної цінності і залежить від естетичної самоцінності предметів, умов естетичного сприйняття і насичення естетичної реальності аналогічними естетичними цінностями.

- Розмежування оцінки (в тому числі кількісної) естетичної якості предметів і явищ та оцінки їхньої естетичної вартості, а також понятійне розмежування оцінки краси (в тому числі кількісної) та її вимірювання. Кількісна оцінка естетичних якостей у

бальній або інших формах може і повинна застосовуватися на всіх етапах формування предметно-просторового середовища. Вимірювання ж краси, яке стихійно відбувається на "ринку" естетичних цінностей, потребує складної системи процедур, що практично виключає використання такого вимірювання безпосередньо архітектором (митцем), споживачем (глядачем) або цінителем (критиком).

- Заперечення усталеного уявлення про мистецтво як вищу форму естетичної діяльності людини. Вищою формою естетичної діяльності є естетичне перетворення світу. Саме таке перетворення, в перебігу якого і створюються вищі естетичні цінності, становить, в кінцевому підсумку, мету і сутність архітектурної діяльності. Понятійне розведення архітектури і мистецтва визначає не зменшення, а всемірне утвердження естетичної ролі архітектури в житті людини і суспільства.

Названі вище положення, конкретизовані та доповнені висновками у відповідних розділах роботи, і складають предмет захисту.

Архітектурна діяльність є особливою, відмінною від художньої, формою людської діяльності, а твори архітектури являють собою перш за все матеріальну предметну цінність. Але це не знижує естетичні можливості архітектурної діяльності, не перетворює її на естетичну діяльність "другого ґатунку". Створення естетичних цінностей в реальному житті, безперечно, не лише передують їх створенню в мистецтві, але й значно важливіше за останнє. На відміну від мистецтва, яке, створюючи духовний світ, віддзеркалює і пояснює життя, архітектура безпосередньо перетворює, змінює матеріальний світ у відповідності із суспільними, зокрема естетичними, ідеалами. Наскільки сама сфера естетичного є ширшою за сферу художнього, наскільки естетичні відношення людини в житті є ширшими і глибшими за ці відношення в мистецтві, настільки естетичні можливості архітектури є потенціально ширшими за естетичні можливості мистецтва.

Через історично зумовлений розподіл праці, що відділив духовне виробництво від матеріального, а в подальшому обмежив участь у духовному виробництві (та й духовному споживанні) вузьким колом людей, естетичні цінності почали формуватися переважно саме в сфері художньої діяльності, в сфері мистецтва. "Переважно" - тому, що, хоча цілеспрямоване естетичне освоєння дійсності зосередилось саме в мистецтві, естетичні цінності формувалися і поза художньою творчістю - в народному годчестві, в кустарних

промислах, виробництві одягу, побутового начиння, посуду тощо. Мистецтво стало своєрідним накопичувачем естетичних цінностей. Однак вищою формою естетичної діяльності людини була і залишається діяльність в реальному житті. Тут складаються найбільш розвинені форми естетичних відношень людини до дійсності - від естетичного ставлення до природи до естетичних відносин у праці, побуті, спілкуванні тощо. Саме тут, в реальному житті, а не в мистецтві, праця людини створює вищі рукотворні форми естетичних цінностей. І провідну роль серед них зберігають і все більше закріплюють за собою твори архітектури - одного з найважливіших процесів цілеспрямованого перетворення, олюднення матеріального світу.

Твори архітектури, що історично виникли для задоволення суто утилітарних потреб захисту людини від негативного впливу оточуючого середовища, з плином часу набули естетичної виразності і естетичної цінності. На певному етапі естетичного освоєння дійсності естетична виразність окремих споруд почала доповнюватися художньо-образною виразністю, що поставило ці споруди в один ряд із творами мистецтва. Не можна не зазначити однак, що активізація формування художньої архітектури в дійсності означала звуження об'єкта архітектурної діяльності як естетичного освоєння світу до вузького кола унікальних споруд і випадання всього масового будівництва із сфери естетичної діяльності. Подальший розвиток архітектури, що спирається на поглиблення людських знань і науково-технічний прогрес, пов'язаний з наближенням творів архітектури до тієї єдності форми і змісту, функції і структури, яка притаманна нерукотворним природним формам, тобто з дійсним перетворенням архітектури на другу природу з таким багатством проявів естетичного, яке характерне для самої природи. Цей процес не може не супроводжуватися витісненням художнього образу в архітектурі суто архітектурним образом - вираженням внутрішньої цілісності і гармонійності матеріально-просторової форми, а отже і віддаленням архітектурних форм від творів мистецтва. Питома вага художньої архітектури з необхідністю зменшується, а разом із тим все більше розширюються естетичні межі та можливості архітектури. Архітектура бере на себе функції провідної форми естетичного освоєння світу, що поєднує дизайн, образотворче мистецтво, колір, звук, слово в дійсно людський світ простору й часу.

Аби успішно виконувати ці свої функції, архітектура має залишатися сама собою, не розчиняючись в техніці, не підроблюючись під мистецтво. Якщо вже користуватися метафорою "мова архітектури", не можна забувати, що архітектурна форма насамперед має "робити", тобто бути уречевленими умовами життєдіяльності людини, а вже потім в такій своїй якості "розмовляти", тобто нести інформацію, на відміну від, скажімо, літератури, живопису, музики, для яких слово і є діло. Наполягаючи на художній образності творів архітектури, ігноруючи її власну естетичну сутність, ми примушуємо архітектуру "розмовляти" не рідною для неї мовою, гасмучуючись при цьому тим, що вона розмовляє в технічним, науковим або ще якимось акцентом. Знаючи і вживаючи і мову мистецтва, і мову науки, і мову техніки, архітектура має розмовляти власною мовою, мовою архітектурних образів, естетичних за самою своєю сутністю, мовою, досить багатю, аби висловити і красу світу, і гначні соціальні ідеї, не вдаючись до словника і граматики мистецтва.

Утверджуючи архітектуру як естетичну діяльність, що володіє величезною силою впливу на широкі маси, необхідно орієнтувати розвиток будівництва не назад - до архітектури як мистецтва, а вперед - до архітектури як архітектури. Лише знаходячи, аберігаючи та усвідомлюючи власну сутність, архітектура може йти в ногу з часом. І, як це не парадоксально, звільнення архітектури від міфічного художнього ореолу, віддалення архітектурних форм від творів мистецтва, усвідомлення естетики архітектури як естетики реального життя об'єктивно ведуть до розквіту архітектури як високого мистецтва дійсно людського перетворення матеріального світу, мистецтва гармонізації самого життя людини.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ

Глава 1. Місце архітектури в естетичній реальності

1.1. Природа і сутність архітектури.

Архітектура як процес. Архітектурне середовище, архітектурна діяльність. Архітектура, природа, суспільство.

1.2. Загальні положення естетики архітектури.

Естетичні поняття. Гармонія і краса. Краса і людина.

1.3. Основні форми естетичного освоєння дійсності в архітектурі.

Естетичне пізнання світу. Естетична творчість. Естетичне сприйняття.

Висновки.

Глава 2. Естетика архітектурної форми

2.1. Матеріальний світ і архітектурна форма.

Середовище і середовищні системи. Предметно-просторове середовище і архітектурні форми. Архітектурна форма і функціональний процес. Архітектурна форма як результат пізнання світу.

2.2. Суспільство і архітектурна форма.

Ідеологія в архітектурі. Народність в архітектурі і народна архітектура. Традиції і новаторство. Національне та інтернаціональне.

2.3. Архітектурна форма і "закони краси".

Загальні поняття архітектурної композиції. Прийоми та засоби гармонізації простору. Стиль, канон, мода. Краса і функція архітектурної форми.

2.4. Естетична оцінка архітектурної форми.

Естетичне сприйняття і естетична оцінка. Естетична оцінка і естетична вартість. Форми кількісної естетичної оцінки.

Висновки.

Глава 3. Природа і сутність архітектурного образу

3.1. Архітектурний образ як відображення об'єктивного світу.

Об'єктивне і суб'єктивне в архітектурному образі. Основні характеристики образу. Зміст образу.

3.2. Архітектурний образ як процес.

Процесуальна структура архітектурного образу. Діалектика матеріального та ідеального. Образ як інформація. Образ і тиражування архітектурної форми.

3.3. Архітектурний образ і мова архітектури.

Образ як вираження сутності архітектурної форми. Особливості вираженості архітектурного образу. Мова архітектури - мова реального життя.

В и с н о в к и.

Г л а в а 4. Архітектура і мистецтво

4.1. Архітектура і художня архітектура.

Відмінності архітектури та мистецтва. Біфункціональні мистецтва. Художня архітектура.

4.2. Будинок (споруда) як твір мистецтва.

Чинники формування художнього образу в архітектурі. Художня вираженість будинків (споруд). Художня зображальність будинків (споруд).

4.3. Взаємозв'язок архітектури і мистецтва.

Взаємовплив архітектури і мистецтва. Взаємодія архітектурної форми з творами мистецтва. Синтез мистецтв в архітектурі.

В и с н о в к и.

П і с л я м о в а

С п и с о к в и к о р и с т а н о ї л і т е р а т у р и

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Эстетика архитектуры: Теоретические проблемы архитектурного творчества. - М.: Стройиздат, 1988. - 216 с.
2. Металл в архитектуре. - М.: Стройиздат, 1980. - 232 с. (у складі серії "Материал в архитектуре"; була удостоєна золотої медалі Всесвітнього бінале "Інтерарх-85")
3. Kov v architektúre. - Bratislava: Alfa, 1989. - 287 p. (словацькою мовою)
4. Архитектура: Короткий словник-довідник. - К.: Будівельник, 1995. - 336 с. (у співавторстві - автор, керівник авторського колективу, титульний редактор)
5. Здания торговли и бытового обслуживания на Украине. - М.: ЦНТИ по гражд.стр-ву и архит., 1976. - 64 с.
6. Эстетические проблемы повышения качества архитектуры. - М.: ЦНТИ по гражд.стр-ву и архит., 1978. - 64 с.
7. Производственный процесс и архитектура (Общие вопросы взаимосвязи) //Типология жилых и общественных зданий. - М.: ЦНТИ по гражд.стр-ву и архит., 1969. - С.84-94.
8. Качество архитектуры - понятия и проблемы //Проблемы повышения качества архитектуры. - К.: Будівельник, 1979. - С.5-10.
9. К проблеме образа в архитектуре //Методологические проблемы теории архитектуры. - К.: КиевЗНИИЭП, 1981. - С.54-60.
10. Современные тенденции формирования облика общественных зданий //Художественные тенденции советской архитектуры 70-х гг. - М.: Союз архитекторов СССР, 1982. - С.52-64.
11. Функциональный процесс и архитектурная форма //Вопросы формообразования в современной архитектуре. - К.: КиевЗНИИЭП, 1983. - С.14-24.
12. Особенности эстетической оценки архитектуры в условиях индустриализации строительства //Проблемы развития архитектуры в условиях индустриализации строительства. - К.: КиевЗНИИЭП, 1985. - С.40-43.
13. Качество архитектуры и проблемы управления архитектурной деятельностью //Социальная эффективность архитектурной деятельности. - К.: КиевЗНИИЭП, 1986. - С.25-34.

14. О содержании понятия "своеобразие застройки" // Вопросы своеобразия современной архитектуры Украинской ССР. - К.: КиевЗНИИЭП, 1987. - С.13-22.

15. Роль и место архитектуры в эстетических отношениях человека к действительности // Актуальные вопросы эстетики архитектуры. - К.: КиевЗНИИЭП, 1988. - С.4-13.

16. Классический ордер и современность // Архитектура СССР. - 1959. - No 9. - С.58-59.

17. Функция и эстетика (Некоторые вопросы взаимосвязи) // Техническая эстетика. - 1967. - No 2. - С.14-16.

18. Эстетика энергетических сооружений // Энергетика и электрификация. - 1967. - No 5. - С.33-40.

19. Эстетическая оценка предметно-пространственной среды // Техническая эстетика. - 1968. - No 3. - С.22-26.

20. Особенности периодизации истории промышленной архитектуры // Архитектура СССР. - 1969. - No 11. - С.45-47.

21. Путь к своеобразию - поиск нового // Стр-во и архитектура. - 1983. - No 3, - С.25-27.

22. Подытоживая пройденное (Послесловие к выставке "Архитектура Советской Украины") // Архитектура: Прил. к "Строит. газете". - 1984. - No 22, - С.2-3.

23. Эстетическая выразительность или художественный образ? // Стр-во и архитектура. - 1986. - No 7. - С.7-9.

24. Предсвадовская анкета // Стр-во и архитектура. - 1987. - No 5. - С.7.

25. Система знаний // Архитектура: Прил. к "Строит. газете". - 1988. - No 19. - С.3.

26. Архитектурный словарь // Стр-во и архитектура. - 1988. - No 3. - С.26; No 8. - С.19-21; 1989. - No 1. - С.20-21; No 3. - С.25; No 11. - С.25; No 6. - С.26-27.

27. О кибернетическом подходе к прогнозированию развития предметно-пространственной среды // Материалы III Киевского симпозиума по науковедению и научно-техническому прогрессу АН УССР. - К., 1970. - С.104-110.

28. К определению понятий эстетической оценки в архитектуре // Теоретические и практические проблемы применения системных методов в архитектуре и градостроительстве. - К., 1980. - С.70-71.

29. Архитектурный образ как фактор восприятия предметно-пространственной среды // Человек и среда: Психологические проб-

леми. Тезиси конференції. - Таллінн, 1983. - С.16-19.

30. Матеріальна среда и средовые системи //Психология и архитектура. Тезиси конференції. - Таллінн, 1983. - Ч.1. - С.16-19.

31. Некоторые вопросы применения средств архитектурной композиции в организации производственной среды //Всесоюзная конференция по проблемам эргономического и психологического проектирования среды человеческой деятельности на промышленных предприятиях. Тезиси докладов. - Тбилиси, 1983. - С.304-307.

32. Трудовая общность потребителей жилой среды - основной фактор ее формирования //Социально-психологические основы средообразования. Тезиси конференції. - Таллінн, 1985. - С.174-177.

Додаток 3

Конференції, наради, семінари, на яких доповідалися основні положення та висновки дисертації

1. Всесоюзна нарада в промислового будівництва. Москва, Спілка архітекторів СРСР, травень 1967 р. - "Проблеми архітектурної творчості в промисловому будівництві".

2. Міжреспубліканська наукова конференція молодих вчених. Київ, КиївЗНДІЕП, червень 1967 р. - "Виробничий процес і архітектура (Загальні питання взаємозв'язку)".

3. Творча конференція "Поліпшення архітектурно-художньої якості промислових будинків". Київ, ДПІ Промбуддпроект, грудень 1968 р. - "Технологічний процес і засоби архітектурної композиції".

4. V наукова конференція з питань архітектури. Харків, ХІВІ, січень 1970 р. - "Архітектурна композиція головних корпусів теплоелектростанцій".

5. Теоретичний клуб Спілки архітекторів СРСР. "Сучасні тенденції формування вигляду громадських будівель". Київ, квітень 1980 р. - "Архітектурний образ і функція в архітектурі".

6. Наукова конференція "Психология и архитектура". Таллінн, Естонське відділення Товариства психологів СРСР і Талліннський педагогічний інститут, січень 1983 р. - "Матеріальне середовище та середовищні системи".

7. Друге Всесвітнє бінале архітектури "Інтерарх-83", симпозиум. Софія (Болгарія), червень 1983 р. - "Взаємов'язок традицій та новаторства в розвитку архітектури" (доповідь удостоєна Почесного диплома).

8. Міжнародний семінар з архітектурної критики. Спілка архітекторів СРСР. Москва-Таллінн, грудень 1983 р. - "Сучасні питання розвитку архітектури".

9. Теоретичний клуб Спілки архітекторів СРСР. "Архітектурний проект, його ідейні та професійні основи". Ашхабад, жовтень 1984 р. - "Задум, проект, реалізація - теоретичні питання архітектурної творчості".

10. Наукова конференція "Соціально-психологічні основи середовищеутворення". Таллінн, Естонське відділення Товариства психологів СРСР і Талліннський педінститут, береазень 1985 р. - "Трудова опільність споживачів житлового середовища - основний чинник середовищеутворення".

11. Міжнародний семінар з проблем соціалістичного реалізму в архітектурі. Польща; жовтень 1985 р. - "Поняття реалізму в архітектурі і проблеми творчого методу".

12. VIII з'їзд архітекторів УРСР. Київ, листопад 1985 р. - "Проблеми ідеології в архітектурі".

13. 54-та Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів КІВІ. Київ, квітень 1993 р. - "Естетична оцінка і естетична вартість".

14. 55-та Науково-практична конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів КДУБА. Київ, квітень 1994 р. - "Архітектурний образ як процес".

Marder A.P. *Conceptual-Theoretical Foundations of Architectural Aesthetics.* A doctor of architecture dissertation in speciality 18.00.01 - Theory and History of Architecture, Restoration of Architectural Legacy. Kyiv State Technical University of Construction and Architecture. Kyiv, 1996.

The scientific work gives insight into architecture as a specific social phenomenon related to art, science, technology, production but identical with none of them. Architecture, by the author's definition, is a form of social being, a process of cognizing and transforming the objective world by society. Highlighting architectural activity as a specific form of aesthetic assimilation of the world as distinct from artistic creation permits to penetrate deeper into aesthetical character and essence of architectural itself. The work surveys principal concepts of architectural aesthetics, their relation to general rules of arranging process and space of human vital activity. General problems of aesthetical perception and evaluation of architectural form, as well as principles of interrelation between art and architecture, are considered.

Мардер А.П. *Понятийно-теоретические основы эстетики архитектуры.* Диссертация на соискание научной степени доктора архитектуры по специальности 18.00.01 - Теория и история архитектуры, реставрация памятников архитектуры. Киевский государственный технический университет строительства и архитектуры. Киев, 1996.

В диссертации обосновывается понимание архитектуры как специфического общественного явления, не тождественного ни искусству, ни науке, ни технике, ни производству. Архитектура, по определению автора, есть форма общественного бытия, процесс познания и преобразования обществом объективного мира. Выделение архитектурной деятельности как особой формы эстетического освоения мира, отличной от художественного творчества, позволяет глубже раскрыть собственную эстетическую природу и сущность архитектуры. В работе анализируются основные понятия эстетики архитектуры, их связь с закономерностями организации процесса и пространства жизнедеятельности человека. Рассматриваются общие вопросы эстетического восприятия и эстетической оценки архитектурной формы, а также принципы взаимосвязи архитектуры и искусства.

Ключові слова: архітектура, естетика, архітектурна діяльність, архітектурна форма, гармонія, краса.

Підп. до друку 25.06.96. Формат 60×84/16. Папір друк. № 1.
Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 2,0. Умовн. фарбо-відб. 2,0.
Обл.-вид. арк. 2,0. Тираж 100. Зам. 6-2388.

Фірма «ВІПОЛ»
252151, Київ вул. Волинська, 60.

439392

A 35.665
AB 35.665